

Několik poznámek k půdorysu Nového Města pražského

VILÉM LORENC

Nejrůznější stavební akce plánované v posledních létech obracejí stále větší pozornost k historickému jádru Prahy. V jejím půdorysném obrazu se výrazně projevuje a je dosud z valné části zachováno Nové Město, které svým rozvrhem je jedinečnou urbanistickou památkou světové důležitosti.

Prostor, ve kterém narostlo dnešní historické jádro města Prahy, má složitý vývoj, jehož začátky sahají nazpět až na počátek dějin českého státu. Rozsah jádra byl již od počátku historické doby určen dvěma hradišti či hrady: Pražským a Vyšehradem. Jedním z úkolů těchto hradů bylo střežit důležitý přechod obchodní cesty od východu na západ, stejně jako cesty od severu k jihu, přes Vltavu. Nepochybně dříve než v 9. století vzniklo u přechodů přes řeku osídlení, které se záhy rozšířilo na pravém břehu Vltavy tak, že vytvářelo takřka souvislý pruh sídlišť, vesnic, dvorců, od Poříčí až k Vyšehradu. Plynulý vývoj dostává různé impulsy, jako například za Vladislava, kdy se dosídluje část pod Zderazem.

Prudká změna nastává za Václava I. (1230—53), když pražské „mezigrady“, tvořící na pravém břehu Vltavy srpek více než 4 kilometry dlouhý a až 600 metrů široký, byly v půdorysu úplně změněny pronikavým zásahem, jakým bylo vybudování obranného pásu, jehož jihovýchodní sektor tvořil v půdorysu polygon o poloměru asi jednoho kilometru. Starší zástavba byla doplněna v rámci hradeb nově, velkoryse založeným městem u sv. Havla. Protože se dostal důležitý přechod přes řeku, Kamenný most, na pravém břehu Vltavy pod přímý vliv nově vzniklého Většího čili Starého Města, zabezpečuje si král v polovině 13. století předmostí na levém břehu připojením rekonstruované takzvané Malé Strany k svému hradu důkladným opevňovacím systémem. Obě tato města, Staré — Větší, i Malá Strana — Menší, zasahují radikálně do staršího osídlení, které bylo mnohem rozsáhlejší, než části, které zůstaly v obvodu hradeb. Asi o 50 let později byl půdorys Prahy obohacen dalším městem, Hradčanami, založenými západně od Pražského hradu.

Mnohem rozsáhlejší než všechna tato díla dohromady a větší než jakákoli urbanistická akce ve středověku je bezesporu založení Nového Města pražského. Tak velkolepý záměr měl za podnět také mimořádnou politickou koncepci, to jest úmysl vytvořit z Prahy hlavní město Římské říše. Karel, tehdy ještě následník českého trůnu a moravský markrabě, se svým otcem Janem Lucemburským, českým králem, měli dlouhá a složitá jednání s představitelem tehdejšího křesťanstva papežem Klimentem VI. v Avignonu o politickém uspořádání střední Evropy. Závěry těchto jednání byly učiněny roku 1344 a do této doby bychom mohli klást nejposlednější datum zrodu myšlenky vytvořit z Prahy střed Zaalpské Evropy. Jak se nám dnes Karel IV. jeví,

dovedl si jasně zvážit situaci, učinit si konečné závěry, a svou koncepci dovedl systematicky realizovat.

Čechy podléhaly vyšší církevní správou Mohuči, bylo proto potřeba docílit zřízení arcibiskupství v Praze; universita byla v Paříži nebo v Bologni, bylo tudíž nutno pro dosažení i kulturní suverenity zřídit vysoké učení v Praze; sídlo panovníka bylo v důsledku neklidných předcházejících let sešlé, bylo třeba znovu vystavět Hrad i Vyšehrad. Ale předpoklad, že v Praze bude hlavní sídlo panovníka, arcibiskupa i university, měl svoje důsledky ve značném přílivu obyvatel. Byl proto proveden rozbor, zda dosavadní rozsah města stačí předpokládanému „...soustředění, ježž nikdo nemůže spočítat...“, a bylo konstatováno, že Praha je město lidnaté a živé, ležící „...uprostřed království na místě velmi zdravém a od národů z rozmanitých krajín hojně navštěvovaném, dobře zásobeném potravinami a jinými věcmi potřebnými k živobytí...“, ale „...jeho domy a budovy nikterak nemohou pojmuti obyvatele a tisíce okolního lidu...“ Bude proto nezbytné „...z předměstí, dědin, rolí a polí před městem (Starým) ležících, ... nové město vysaditi...“

Pro výstavbu Nového Města bylo zvoleno území jihovýchodně od hradeb Starého Města na mírně stoupající plošině. Geologicky se v zásadě prostíralo na dvou vltavských terasách, na vyšší terase Karlova náměstí a na takzvané terase Maninské, asi o sedm až osm metrů nižší. Obě tyto plošiny odděloval od sebe pruh dobrotivských břidlic, které se zde dostávají až k povrchu a jsou sledovány pruhem mineralizovaných vod. Tato terénní vlna, která je ještě dosud vzdor nejružnějším teréním úpravám patrná od Zderazu, ve Školské ulici, V jámě a až k Hlavnímu nádraží, rozděluje Nové Město na dva celky, horní a dolní. Obě tyto části města mají poněkud rozdílný charakter.

Výtečnou pomůckou pro poznání půdorysu Nového Města je zaměření provedené v letech 1841 a 1842 v podrobném měřítku 1 : 720. Byl zde zachycen stav města ještě před nejružnějšími úpravami, regulacemi, asanacemi, před urychleným vzrůstem, který nastal v padesátých letech 19. století, je to ještě město, které stagnovalo ve svém vývoji, které rozsahem i počtem obyvatel se nelišilo podstatně od města Karlova. Nebyl setřen ani zásadní prostorový účinek ulic, náměstí, či tržišť, protože výška zásavby se valně od původní nelišila a rozdílný byl pouze detail úpravy domovních průčelí. O to, že se nám zachovala až do 19. století uliční síť téměř neporušená, má zásluhu stavební právo, obsažené v městském právu. Platilo nejméně od 12., respektive 13. století a bylo obsaženo v takzvaném Právu Otakarově, přepsaném například v Brněnské právní knize z roku 1353. Podle těchto předpisů bylo přísně zakázáno stavět na obecním statku a kdo by proti tomu jednal byl potrestán a stavba byla zbořena. A co to je veřejný statek, bylo výslovně definováno; jsou to: „...cesty svobodné, tj. silnice královské, ulice, ... mezery mezi domy pro vodotoky zanechané, ryňkové, ryneckové a jiní placové... též břehové při řekách ležící“.

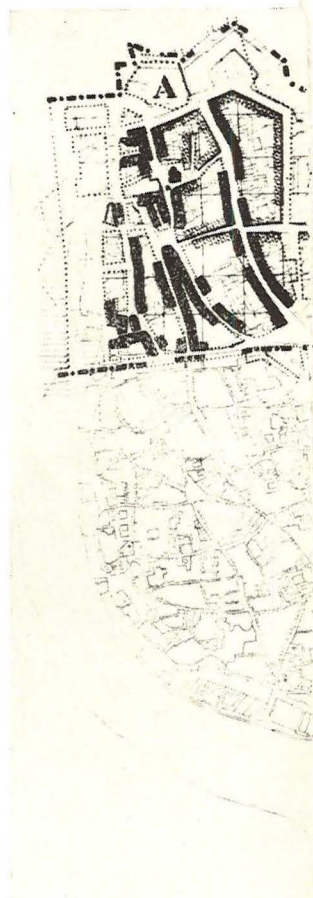
Na půdorysu Nového Města z první poloviny 19. stol. se nám jasně odliší drobnější měřítko, uliční síť starší než z roku 1348 a přímočaré a volné řešení prostor karlovského založení. Na plánu dobře rozeznáme, že od Vyšehradu k severu je podle vody osídlení staré až po staroměstské hradby, na délku asi 1600 metrů a na šířku asi 200 až 300 metrů. Ale ani tato zástavba není jednolitá a můžeme zde nalézt několik prvků, ze kterých se skládá. Základní páteří je od severu k jihu celým územím procházející krá-

lovská svobodná cesta, která navazovala od severu na dnešní ulici Karolíny Světlé a vedla od sv. Jana Na zábradlí či Na brodu k jihu, mimo jiné podle kostelů sv. Kříže a sv. Štěpána (později Ve zdi), napříč dnešní zahradou voršílek přímo na Zderaz ke kostelu sv. Václava. Dále do hlubokého úvozu mezi dnešním klášterem Na Slovanech a sv. Janem Na skalce, po Slupi a táhlým úvozem východně od Vyšehradu na Pankráčkovou pláň a odtud dále k jihu do zlatonosné krajiny u Jílového, na Vysoký Újezd a do jižních Čech. Na Zderaze se do třicátých let 17. století cesta štěpila na pobočný směr do Podskalí. Když měla být tato větev zrušena ve prospěch ucelenosti zahrady tehdy budovaného augustiniánského kláštera u sv. Václava, byl dlouholetý spor s obcí řešen až císařem.

Cesta rovnoběžná s řekou a systém krátkých uliček, vedoucích k vodě mezi dřevními sklady v Podskalí, jsou typickým znakem sídlišť při řekách. Staré Podskalí bylo děleno výběžkem skály, na jejímž vrcholu stával starobylý kostelík svatých Kosmy a Damiána a později klášter Na Slovanech, na dva celky. Jižní část byla pravděpodobně devastována za bojů mezi Pražany a královskou posádkou na Vyšehradě, kdy celé území až po tento skalní výběžek, u kterého byl také kostel sv. Jana, bylo roku 1420 vypáleno a v 15. století nově zastavěno. Severní část, pod Zderazem, kolem starého pramene či studánky Pučky, zůstala od zničení uchována. Zderaz je na skále, která je západním výběžkem břidlic tvořících stupeň mezi vltavskými terasami, a byl osídlen od protohistorických dob. Nejméně v 11. či 12. století bylo zde sídlo feudálů o němž máme i historické zprávy, stejně o založení kláštera křižovníků Božího hrobu a nového farního kostela. Od Zderazu k východu se táhlo zastavění v souvislém pruhu na vzdálenost asi 1 kilometr od řeky. Zde byl význačným krystalizačním bodem dvorec u sv. Lazara, pozdější špitál, a velká nemovitost V jámě. Drobné křivolaké uličky, většinou na svahu, byly funkčními spojkami místního významu.

Konec 11. a začátek 12. století znamená pozoruhodný život v prostoru Zderazu. Kronikáři se zmiňují o této části Prahy, kde jsou tržiště, kupci i peněžníci, někde zde, pravděpodobně na východ od Zderazu bylo sobotní tržiště na prostoře tak velké, že se tady mohl kníže Svatopluk utábořit se svým vojskem. Dočasně přeložení sídla panovníka na Vyšehrad mělo za důsledek značné oživení této oblasti, kde na spojnici od přechodů od mostu, brodu i přivozu přes Vltavu byla rušná stavební činnost. Značné nálezy mincí, ukrytých zde ve 12. století, dosvědčovaly by zámožnost zdejších obyvatel. Na území mezi dvěma kostely sv. Michala a sv. Petra a Pavla a veřejnou cestou, došlo začátkem 12. století k poměrně rozsáhlé stavební akci, k založení takzvaných Opatovic. Tvar pozemků, které byly rozděleny pro „lokaci hostů“, zachoval si po staletí svůj odlišný charakter. Zatímco ulice a uličky západně od „veřejné cesty“ mají v okolí kostela sv. Vojtěcha tentýž ráz jako partie při řece v Podskalí, východně odtud jednoduchá pravidelná dispozice několika pravoúhle se křižujících ulic svědčí o jednotné stavební akci (například pozdější: Opatovická, Křemencova, Pštrosova atd.).

Staroměstský kostel sv. Martina, který se výstavbou hradeb v polovině 13. stol. dostal do prostoru opevnění a zasloužil si tak přídomek Ve zdi, byl jádrem dosti rozsáhlého újezdu sv. Martina, který byl panovníkem věnován 1178 kapitule Vyšehradské a který zaujímal celý prostor od Martinské ulice až po Židovskou zahradu čili ústřední židovský hřbitov. Ten byl z východu i ze západu omezen veřejnou cestou, dnešní Jungmannovou

Uliční čáry:

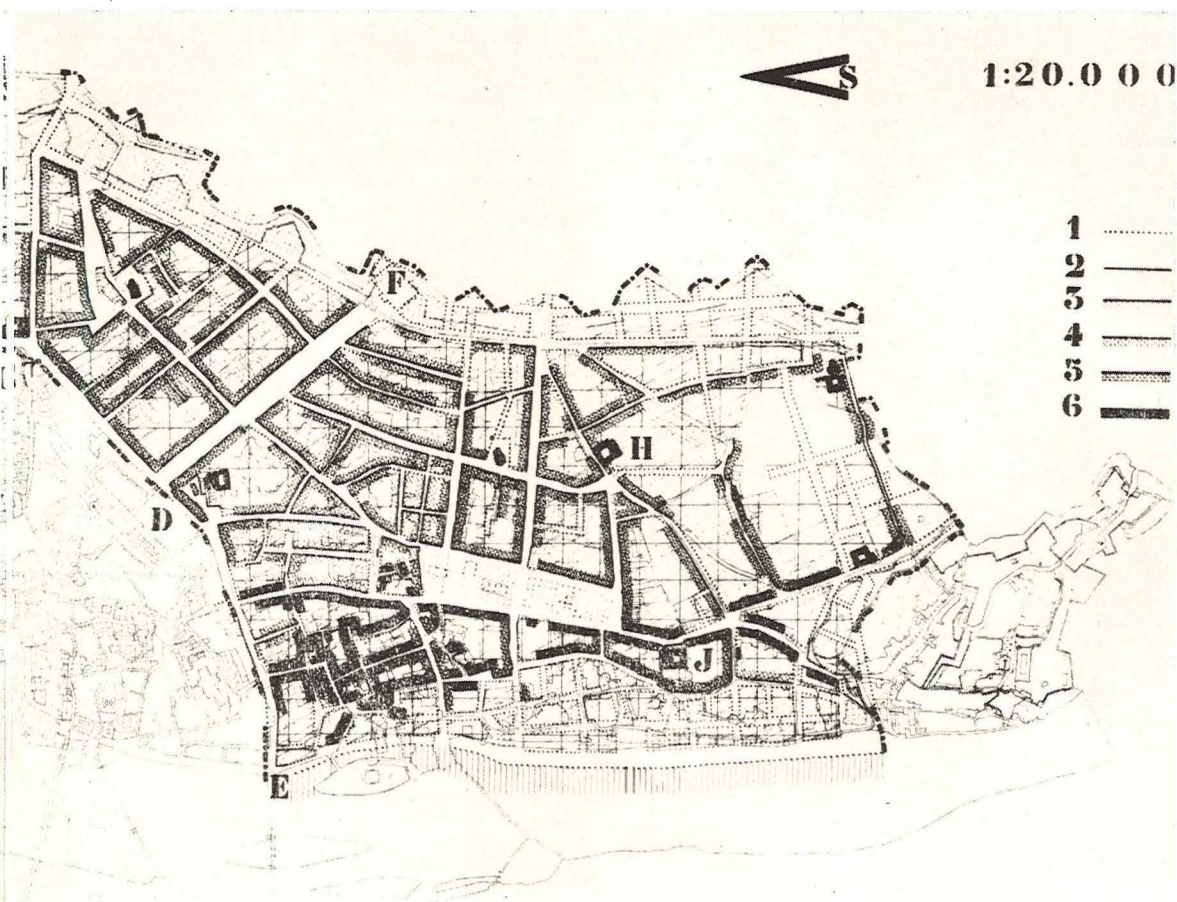
1. asi po roce 1840
2. starší, než z roku 1840
3. z 15. století
4. ze třetí čtvrti 14. století
5. z poloviny 14. století
6. starší, než z poloviny 14. století

Dnešní orientační body:

- A nádraží Těšnov
- B nádraží Střed
- C Prašná brána
- D Můstek
- E Národní divadlo
- F Národní muzeum
- H Kateřina
- J Slovany.

a Spálenou ulicí, která později, nejspíše ve 12., ale jistě ve 13. století, převzala funkci hlavní výpadové cesty k jihu, nahrazující prastarý směr přes Zderaz. Na jihu sahala Židovská zahrada až po dnešní ulici Lazarskou, kde snad bylo i několik židovských domů.

Stejně jako cesta k jihu se vývojem doby přesunula dále od řeky, tak i cesta na východ prodělala obdobný vývoj. V původním směru sledovala břeh při řece a vedla v trase pozdějších ulic Klimentuské a Mlýnské s navázáním na západ na Širokou ulici a k sv. Valentinu. Na východ vedla k mlýnům Na Kameni a k důležitému brodu přes Vltavu a dále rovinou Špitálska čili dnešního Karlína. Správní střed celého velikého území, které zůstávalo nadlouho celistvým vlastnictvím a které se odtud prostíralo od Poříčí daleko na východ a na jih, byl dvorec, kostel a tržní ulice řemeslníků (vikus) u sv. Petra. Staré jméno Hradiště určuje i původní funkci a svým tvarem i způsobem zástavby odpovídá slovanským hradištím budovaným v blatných nížinách kolem 10. století.

Do poříčského dvorce býval jediný vchod od severozápadu, od kostela, branou, u které stávala věž. Vnitřní zástavba byla při obvodu podle zdi, jejíž obranyschopnost byla posílena příkopem, na jehož druhé straně byl kostel sv. Petra. Na staveništi dnešního Rudého práva byla objevena při stavebních pracech bahna svědčící, že zde byla mokřina, snad dávné rameno Vltavy nebo louže, kam stékala voda potoků tekoucích od Olšan jižně vrchu Vítkova nebo od Vinohrad brázdou dnešní Vinohradské třídy. V každém případě byl zde zúžen schůdný břeh asi na 300 metrů, kde uprostřed bylo postaveno hradiště. Na břehu řeky za starobylým kostelem sv. Klimenta byl „Újezd“ u dvora, který si dlouho zachoval přídomek „Velký“, na druhé, jižní straně vedla podle kostela v trase ulic Klimentské a Mlýnské veřejná cesta z Prahy k východu. Zdejší obyvatelé těžce zápasili o kus pevné půdy s řekou, která se o něco dále k východu rozlévala mnoha rameny mezi ostrovy a ostrůvky, mezi poměrně slabými písčnými nánosy, které byly naplaveny na skalním podkladě. Mělká řeka a tvrdý podklad vytvářely

ideální předpoklady pro bezpečný brod zvláště, když z obou břehů byl k řece snadný a pohodlný přístup. Na tento brod navazovala k jihu cesta vedoucí přes Hrabovku a na druhou stranu, na levém břehu řeky směr podle bubenského kostela sv. Klimenta na pradávna sídliště v severozápadním sektoru Prahy.

Obdobně jako na jihu i zde na východě byla ponechána velká souvislá sídliště vně staroměstských hradeb, pro jejichž výstavbu byl v polovině 13. stol. z kompaktního sídelního celku vybourán asi 100 metrů široký pruh. Vedle těchto starých „předměstí“ Poříče, Opatovic, Podskalí atd., která se oclla vně hradeb, byly na území pozdějšího Nového Města ještě izolované sídlištní celky jako Chudobice a Rybníček. Z první osady zůstalo pouze jméno, které se vyskytovalo ve 14. a 15. století u domů v dnešních ulicích Panské a Opletalově a v jednom místě dokonce až na Václavském náměstí a na druhé straně v oblasti kostela sv. Jindřicha. Z druhé osady se dosud zachoval mimo jména i prastarý kostelík sv. Longina a donedávna i votivní kostel sv. Jana na Bojišti. Na místě všech těchto „...předměstí, dědin, rolí a polí...“ se rozhodl Karel IV. založit Nové Město pražské „...s dobrým rozmyslem a se zdravou radou...“ Byly to nepochybně rady politiků, národohospodářů, vojáků, ale určitě architektů. Jména těchto rádců neznáme, známe jen výsledek jejich názorů převedený do půdorysu města a vidíme po prověření šestsetdvaceti let, že to byla opravdu „rada dobrá“, jak ji označila slova majestátu a klidně můžeme říci, že byla mnohem lepší než pouze dobrá.

Kdo byl autorem návrhu na Nové Město nevíme, ale kdybychom posuzovali podle analogie z tehdejší Itálie, měl by to být stavitel katedrály. Tak například, když byl ve Florencii Giotto jmenován stavitelem dómu, patřily do oboru jeho působnosti hradby, různé obecné stavby a výstavba malých hrazených měst, kterými Florencie zabezpečovala svoje okolí. Stejně to byl v Orvietu Lorenzo Maitani a v Sienně Giovanni Pisano, Lando di Peitro, kteří stavěli kromě hlavního chrámu i nejrůznější veřejné stavby, nebo v Bologni mistr Albertus, který prováděl též stavbu celého města i regulaci řeky. V Praze byl přiveden pro stavbu katedrály od papeže z Avignonu mistr Matyáš z Arrasu, jak uvádí epitaf u sv. Víta roku 1342. Během dvou let byl vypracován projekt a základní kámen ke chrámu sv. Víta byl položen dne 21. listopadu 1344. Předběžné oznámení záměru vybudovat Nové Město pražské bylo prvně publikováno 3. dubna 1347, a současně bylo oznámeno, že byly již prodiskutovány otázky právní, správní i organizační. V té době musel být hotov i rozvrh uliční sítě, jak vyplývá z rozhodnutí o tom, které z městských bran mají mít ve správě Staroměstští. Musel být tedy návrh města vypracován nejméně v roce 1346, respektive 1345. Kdybychom chtěli uvažovat o autorství Matyáše z Arrasu, měl by tudíž tento architekt dost času k vypracování návrhu. Když porovnáme dispoziční Nového Města pražského se soudobou stavbou měst i tehdy dochovanými památkami tohoto druhu ve Střední Evropě, kterou znal nebo mohl znát panovník nebo jeho architekt, nenacházíme žádného vzoru, ani možnosti přímé inspirace. Návrh je nesporně původní a byl vypracován zde a v každém případě jeho autorem byl zralý a vzdělaný architekt, který znal antické vzory alespoň z literatury a měl důkladné vědomosti, jak bychom dnes řekli, o historické stavbě měst, o aplikování principů římského castra i eventuálně jiných historických vzorů. Byl to architekt, který dovedl v půdorysu města i jeho částí, v kompozici prostorů i rozmístění veřejných budov, vyjádřit politickou koncepci Karla IV. spojit antické ideje Říma s křesťanskou tradicí.

Hranice území Nového Města pražského byla určena hradbami Starého Města, respektive přesněji malým příkopem či strouhou, kterou se sváděla povrchová voda do Vltavy. Tento příkop asi 6 metrů široký sledoval směr hlavního, kolem dvaceti metrů širokého, městského hradebního příkopu ve vzdálenosti asi 9 až 10 metrů „od řeky k řece“. V části dnešního staveniště pomocných budov Národního divadla, takzvaných Chourových domů, se odchyloval více k jihu, asi k dnešnímu můstku na Slovanský ostrov. Na východ bylo území města vymezeno nově navrženou městskou zdí trasovanou od Poříče k jihu až po Karlov a od Karlova k západu přes Slupi a Botič vzhůru na skálu, kde se napojovala na nově budované vyšehradské opevnění. V novoměstských hradbách byly čtyři brány: Poříčská, na kterou byly převedeny cesta na sever a východ, na místě dnešního nádraží Těšnov, brána k hoře Vítkově stojící na území dnešních poštovních skladů nádraží Praha-střed, později, když převzala dopravní směr od Kutné Hory, zvaná Horská. Brána sv. Prokopa čili Koňská byla postavena na místě dnešního Národního muzea a brána sv. Jana, či Svinská, později Slepá, na východním konci Ječné ulice. Oběma těmito posledními vjezdy se do města přicházelo od východu a jihovýchodu. Cesta k jihu byla vedena Vyšehradem.

Ve staroměstském opevnění byly brány: sv. Františka nedaleko severního ohybu hradeb při Vltavě, brána u Dlouhé ulice, brána sv. Benedikta, na kterou navazovala dnešní Soukenická ulice, malá branka jižně od pozdější Prašné brány, monumentální Havelská brána v prostoru Můstku, Svatomartinská brána na Perštýně a konečně brána Štěpánská proti Voršílské ulici (když pomineme vstupy do Starého Města v dalším průběhu hradeb, kde nesouvisejí s Novým Městem). Na první tři brány navazují cesty k východu a severu, na Havelskou bránu k východu a jihovýchodu, na poslední dvě brány cesty vedoucí na jih. Stavbou hradeb a některých bran v polovině 13. století byly staré dopravní směry poněkud korigovány, jako před branou Štěpánskou, kde byla pravděpodobně ve 13. století založena ulice Voršílská, Stejně směr k východu byl sveden až do Dlouhé ulice, kde na bránu navazovala nová ulice Latrán, dnešní Soukenická.

*

Celá plocha Nového Města uvnitř hradeb činí 2 čtverečné kilometry, 39 hektarů a 80 arů, čili 666 670 čtverečných sáhů z celkové výměry Karlovské Prahy 6 čtverečných kilometrů 45 hektarů 45 arů čili 1 794 362 čtverečných sáhů. Jak jsme poznali, bylo toto území již zčásti zastavěno, a sice při břehu řeky jak na severu, tak i na západě asi do hloubky 300 až 400 metrů a tato zástavba byla návrhem nového města plně respektována. Pro ostatní území byl připraven podrobný plán a jednotlivá staveniště byla přidělována novým uchazečům. Aby bylo zabráněno pozemkové spekulaci, bylo celé území určené k nové zástavbě získáno od původních majitelů — křižovníků s červenou hvězdou — panovníkem a bylo přidělováno královskými úředníky do plného vlastnictví.

Když byl schválen projekt, ale dříve než celá akce založení Nového Města byla uvedena v chod, byly založeny kláštery karmelitánů u Panny Marie Sněžné před Havelskou branou na Písku a klášter benediktinů na Slovanech u dávného kostelíka svatých Kosmy a Damiána. Obě tato založení plně respektovala již plán nového města.

Byly určeny nové farní kostely sv. Jindřicha a sv. Štěpána a zástavba první fáze, to jest v prvním desetiletí vlády Karla IV. byla omezena na část farnosti sv. Jindřicha a obvod kostela sv. Štěpána.

Jak shora již bylo řečeno, celé toto území je rozděleno na dvě oblasti — Horní a Dolní Nové Město, jejichž hranici tvoří skalní hřbet mezi dvěma vltavskými terasami. Každý z těchto celků má svoje těžiště v rozsáhlém tržišti, terasa nižší ve Václavském náměstí (Koňském trhu), terasa vyšší v bývalém Dobytčím trhu či Karlově náměstí, které dalo této terase i jméno.

Dolní Nové Město, jehož výraznou páteří je Koňský trh, navazuje přímo na Staré Město, přesněji na jeho nejmladší část, na Havelské město. Když Karel IV. určil v základní listině nového založení v majestátu z 8. března 1348, že domy a stavby na nově přidělených parcelách postavené mají tvořit spolu se Starým Městem městskou kompoziční jednotu, zcela tak „jako se z částí skládá celek“, nebylo to obrazné rčení, ale zveřejnění výslovného pokynu, který panovník dal svému architektu. Obě města měla utvořit, a skutečně také utvořila, jeden urbanistický celek. Havelské město postavené za Václava I., odlišuje se výrazně v půdorysu Starého Města přímou linií, kterou tvoří jihovýchodní strana dnešní Rytířské ulice. Příмка od Platýzu k dnešní budově soudu na Ovocném trhu je dlouhá více než 550 metrů a na ni kolmo je založeno Václavské náměstí a ulice Panská a Politických vězňů; s ní jsou rovnoběžné ulice Na příkopě, Jindřišská, Opletalova atd., včetně příslušných parcelních hranic. Všechny míry, rozměry ulic, stavenišť, jejich šířky i délky, jsou ve vzájemných vztazích, pevně na sebe vázány zcela podle klasických antických vzorů tradovaných římskými zeměměřiči. Základní linií je jihozápadní strana Koňského trhu prodloužená v původním směru od čp. 808/II na rohu Mezibranské, až po čp. 771/II. na rohu ulice 28. října. Bod křížení s příčnou osou je u čp. 791/II., kde do začátku 20. století stávala věž. Hlavní tržiště, které je výrazně podélný prostor v poměru 1 : 11, čili 2 : 22 zemských měříčských provazců po 52 loktech, navazovalo na hlavní prostor Havelského města a bylo nejkratším a přímým spojením staroměstské svatohavelské i novoměstské svatoprokopské či Koňské brány. Na jihovýchodním konci náměstí stoupá a vjezd do města mezi dvěma věžemi tvořil v tomto pohledovém směru jistě velice působivou dominantu.

Na severovýchodní straně tohoto Koňského trhu či dnešního Václavského náměstí jsou dva domovní ochozy v plošném rozsahu 180 krát 270 metrů, mající každý 4 hektary 86 arů plochy a tvořící v půdorysu obdélník o poměru stran 2 : 3. Po celé délce jsou v polovině oba bloky děleny průběžnou hraniční čarou, od Příkopů až k městským zdem, vzdálenou od Václavského náměstí konstantně 90 metrů. Šířka ulice jak Jindřišské, tak Opletalovy, Panské a Politických vězňů, se od plochy bloku odečítá. Zcela obdobný svými základními rozměry je třetí domovní ochoz severovýchodně od Panské ulice. Rozdíl je pouze v tom, že na šířku je dělen na tři díly, zhruba po šedesáti metrech, na hloubku na polovinu. Další dělení pozemků na staveniště na Novém Městě bylo, jak se zdá, ponecháno vlastnímu přidělovacímu řízení a přání stavebníků, což by odpovídalo i znění zakládací listiny, kde se praví, že může být přidělen pozemek nebo jeho část. Tato staveniště nejsou malá a daleko překračují středověké zvyklosti. Často opakovaný rozměr je 17 metrů šířky u úzkých parcel (čili 15,3 aru), jinak 30 metrů (neboli 27 arů), ale byly i pozemky, např. čp. 859/II na Příkopě, široké 61 metr a hluboké 110 metrů, čili o výměře 67,1 aru, a jedna parcela dokonce široká 58 a hluboká průměrně 235 metrů, čili mající plochu 1 hektar 36,3 aru (čp. 858, 857/II a Nekázanka).

Severozápadní konec Koňského trhu se zúžuje na 1½ provazce, čili 46 metrů. Toto

zúžení bylo velice pravděpodobně způsobeno vestavbou domů čp. 772 až 790/II. do prostoru tržiště. Jak víme, založil Karel IV. roku 1347 před branou sv. Havla klášter karmelitánů, kterým dal pozemek v půdorysu velikého trojúhelníka mezi budoucím tržištěm a cestou podle Židovské zahrady. Žebravý karmelitánský řád odprodával časem okraje svého majetku na různá staveniště. Je otázka, zda neváhal řád pozemek, který nepochybně původně hraničil s novým tržištěm, parcelovat třeba ze spekulativních důvodů, a nebylo-li proto nutno potřebné domy řemeslníků a kramářů postavit na účet tržiště. Stavebně historický průzkum prováděný arch. Janákem a později dr. Líbalem plně tento názor potvrzuje. Nejstarší sklepní prostory, které se našly v suterénech většiny domů v tomto pořadí, nepřesahují nikde spojnicí domů 791 a 771/II. která je šířkou horní částí náměstí. Některé z parcel v tomto pořadí, které snad původně byly ve čtyřech skupinách, mají odlišný charakter od ostatních, jsou někdy neobvykle úzké i 7 metrů.

Za pořadím těchto domů byl stavěn klášter s kostelem Panny Marie Sněžné, ze kterého dodnes zůstal pouze snížený presbytář; zmizela vynikající věž a loď nebyla nikdy dokončena. Ještě v 19. století, dokud domy na jihozápadní straně tržiště zachovávaly celkem svou původní výšku, ovládala stavební hmota presbytáře zcela pohled od Koňské brány k městu, a dovedeme si revokovat původní účín, kdy hřeben závěru kostela byl asi 50 metrů vysoko, k tomu hřeben ještě vyšší lodi a dominující věž, které se odrážely na zvlněném pozadí Hradčan, což vše na příchozího od východu do města muselo působit impozantním dojmem.

Horní Nové Město mělo za svoje jádro Karlovo náměstí, bývalý Dobyteí trh, založený v půdorysu obdélníka o stranách 166, 514, 116, 539 metrů a o ploše 80 552 čtverečných metrů, pravděpodobně na místě starých trhů při cestě k jihu.

Cesta od Martinské brány na Vyšehrad vytvořila nepochybně západní hranici tržiště, severní byla dána starší zástavbou u sv. Lazara. Právě uprostřed východní strany tržiště je nároží domu U kamenného stolu, které určuje polohu Ječné ulice, hlavní východní spojnice k bráně. Tato ulice široká až 27 metrů a dlouhá 575 metrů stoupala k východu, kde byla ukončena monumentálním vstupem do města. Tento objekt, zcela obdobný vyšehradské bráně Špičce, byla vlastně pevnůstka s průjezdním dvorkem, která měla svéráznou architekturu příbuznou stavbám na Karlštejně. Opačný pohled od této brány k západu byl ukončen složitou stavbou centrální kaple Božího těla, která nahradila prvotní dřevěné provizorium, postavené uprostřed tržiště. Byla to stavba politicky nadmíru významná, kde za složitých obřadů byly z ochozu lidu ukazovány říšské klenoty. K těmto slavnostem, které se konaly po velikonočních a byly velice populární, se scházelo tolik poutníků, že hustě zaplnili nejen celý prostor náměstí, ale i daleko přilehlé ulice. V této kapli byla také vyhlášena kompaktáta a deska s jejich textem byla zde osazena ve zdi.

Blok mezi Ječnou ulicí a s ní rovnoběžnou Žitnou, má obdobné rozměry, jaké jsme zjistili v okolí Václavského náměstí. Jeho šířka obnáší 180 a hloubka 217, respektive 228 metrů, plocha přes 4 hektary. Žitná ulice, jejíž ústí do náměstí je 25 metrů široké, neměla význam Ječné, protože končila slepě u městských zdí, zúžovala se dále k východu až na pouhých 10 metrů.

Důležitou spojnicí obou tržišť Koňského a Dobyteího (Václavského a Karlova ná-

městí) byla Vodičkova ulice, jejímž směrem a dále Jindřišskou ulicí vedla původně s velkou pravděpodobností trasa cesty spojující velké tržiště a dálkové komunikace pod horou Vítkovem. Pohled podél východní fronty Karlova náměstí k severu byl ukončen hmotou kostela Panny Marie Sněžné, která se zvláště výrazně uplatňovala, poněvadž úroveň Karlova náměstí je asi o 10 metrů výš než ulice v okolí kláštera a původní nižší zástavba se tak dala snadno přehlédnout.

Jihozápadního rohu náměstí se dotýkalo staveniště kláštera na Slovanech. Klášter byl založen 21. listopadu 1347 ke cti Panny Marie, sv. Jeronýma a českých patronů Cyrila, Metoděje, Vojtěcha a Prokopa u starého farního podskalského kostela sv. Kosmy a Damiána. Zde měli být soustředěni slovanští benediktini, kteří by ve zdejším chrámu volně konali bohoslužby jazykem slovanským. Karel IV. byl velikým příznivcem kláštera, který bohatě dotoval, a který snad měl být po stránce umělecké a stavební nejznamenitější. Jeho knihovna byla opravdu vynikající.

Celá oblast jihovýchodně od kláštera až k městským zdem byla prakticky jedinou zahradou. Sem se soustředilo pět církevních institucí, jejichž rozmístění v plánu města tvoří zcela pravidelný kříž, orientovaný k nově budovanému královskému Vyšehradu. Na jihu klášter servitů u Panny Marie Na Trávníčku, na severu ženský klášter sv. Kateřiny, na východě královská kanonie augustiniánů na Karlově, na západě klášter Slovanský. Spojnice těchto objektů se protíná u sv. Apolináře, kde kapitula kanovníků se zabývala studiem teologie a přednáškami z tohoto oboru. Tři kláštery na severojižní ose mají u svých kostelů věže, které ze čtvercového základu přecházejí v osmiboký hranol a jejichž rozměry jsou odstupňovány. Slovany i Karlov nemají sice výrazné věže, ale jejich architektonický dálkový účinek je vyvolán kompozicí hmot, u Karlova původně vysokým jehlanem stanové střechy, na Slovanech strmou polovalbou. V obou případech vrcholila ještě střecha vysokou štíhlou věžičkou.

Severní část Nového Města za svatým Jindřichem měla svou velkou stavební dobu za Václava IV. V osmdesátých letech 14. století byla, nepochybně z iniciativy krále, zastavěna velická celkem 560 metrů dlouhá východozápadní trasa, dnešní Hyberská ulice a přilehlé vedlejší ulice. Ve své západní části široká 16½ metru, rozšiřovala se původně za křižovatkou s dnešní Havlíčkovou ulicí o 12½ metru na celkový profil 29 metrů. Stavba nádraží Praha-střed v letech 1844 až 1845 posunula hraniční čáru k jihu do líce bývalého kostela sv. Ambrože U hybernů. Není bez zajímavosti, že kompozice Hyberské ulice je určitou obdobou řešení Václavského náměstí, ovšem bez jeho monumenálních rozměrů a bohužel bez jemnosti detailu. Například jihozápadní strana Václavského náměstí po křížení a severní strana Hyberské ulice jsou přesně stejně dlouhé. Křižovatka s Havlíčkovou a Dlážděnou ulicí, která je sice zrcadlovým obrazem křižovatky Václavského náměstí s Jindřišskou a Vodičkovou ulicí, postrádá jemnosti detailu tohoto řešení. Dvojí ústupek fronty při zúžení Václavského náměstí který zde, zvláště s vloženou věží byl tak působivý, nebyl v Hyberské u čp. 1030 až 1032/II. vůbec proveden. Kdybychom předpokládali, že byl plánován nějaký klášter na místě sv. Ambrože, jemu vyhrazené pozemky, sahající až po ulici Na Poříčí a Havlíkovu, by odpovídaly areálu u Panny Marie Sněžné a není vyloučeno, že zúžení ulice u domů čp. 1030 až 1037/II, které je totéž jako na Václavském náměstí, mohlo vzniknout z těchže důvodů.

Do doby vlády Václava IV. (1378—1419) spadají v pražském Novém Městě větší

nebo menší stavební akce měšťanů, kdy velké pozemky se dělí na řadů menších stavenišť, vysazených pod roční plat, či nájem při většinou krátké, slepé soukromé uličce. Takových stavenišť bylo vysazeno více a zastavěno v krátké době přes 200. Byla tak provedena Nekázanka, Malá Štěpánská, V cípu, za sv. Jindřichem v Růžové zahradě, atd. Řada těchto podniků se ani nezachovala, jako například parcelace na Karlově a u sv. Kateřiny, které zmizely úplně. Lepší byly podniky, které si dělaly i určité nároky na kvalitu, jako bylo založení Pasířské (Palackého) nebo Zlatnické v osmdesátých letech 14. století. Po roce 1400 byla rozdělena a zastavěna oblast východně od Novoměstské radnice, ulice Navrátilova, Řeznická, Příčná atd. Původní, stará radnice (*antiquum praetorium*) stála uprostřed rozsáhlé zahrady někde snad v místě čp. 662/II v Řeznické ulici. Tato úřední budova přestala nepochybně fungovat při sloučení Starého i Nového Města roku 1367. Když byla po deseti letech obě města opět rozloučena, nebyla radnice obnovována na starém místě, ale obdobně jako radnice Staroměstská byla stavěna na nároží hlavního městského prostranství a živé ulice, na Novém Městě na rohu Karlova náměstí a Vodičkovy ulce, na Novém Městě na rohu Karlova náměstí a Vodičkovy ulice. Kolem roku 1410, kdy novostavba dostatečně pokročila, byly rozparcelovány i pozemky bývalé úřední budovy. Toto území o ploše 2 hektary 31 1/4 aru, v půdorysu lichoběžníka 185 na 118, resp. 132 metry, bylo rozděleno křížem dvou, osm až devět metrů širokých ulic. Byla to skromná dispozice, která ale nepostrádala jistého účinku, zvláště ve vztahu k o něco později postavené vysoké radniční věži (založena r. 1451).

Poslední větší stavební akcí, kterou byl ukončen stoletý vývoj půdorysu Nového Města pražského, je zastavění takzvané Židovské zahrady. Založení tohoto ústředního židovského hřbitova pro celé Čechy se stalo před rokem 1254, kdy Přemysl Otakar II. potvrzuje židům starší výsadu k pohřbívání. Roku 1478 byla zahrada postoupena novoměstské obci a rozdělena na 30 stavenišť podle průběžné severojižní, dnešní Vladislavovy ulice. Tehdy byly postaveny domy i do dnešní Jungmannovy i Spálené ulice. Všechny tyto tři ulice dostaly tehdy i jednotnou šířku 16 metrů.

Pokusili jsme se naznačit jakou mozaikou byl vlastně půdorys Nového Města pražského, jak nám ho zachytilo zaměření z let 1841 a 1842. Rozlišili jsme vedle drobnějšího měřítka staršího zastavění velkolepý plán realizovaný Karlem IV., kde byly voleny dimenze ulic a náměstí, které jsou mimořádné i z dnešního hlediska a které jsou seskupeny jednoduchým a přehledným způsobem majícím všechny rysy monumentality.

Podstatným zásahem do struktury Nového Města na jeho východním okraji bylo obléhání Prahy Švédy na podzim roku 1648. Soustředěným útokům a bombardování byla vydána zvláště část města východně od kostela sv. Jindřicha, kde bylo zničeno zcela Karlovské opevnění a i část zástavby za dnešními Vrchlického sady, v Opletalově ulici. Přes tyto devastace nedošlo k podstatné změně původní uliční sítě, vyjma snad na východním konci Senného trhu a u vyústění Jeruzalémské ulice. Vážné zásahy přineslo až 19. století, kdy nastává znovu po šesti stech letech všeobecný přelom ve stavbě měst a kdy dochází k zásadní změně ve struktuře města. Praha, která se postupně stává průmyslovým městem, prožívá přerod v prudkých nárazech zrychleného vývoje kapitalismu, počínající velkou konjunkturou konce let šedesátých a začátku let sedmdesátých 19. století.

Na Kampě

(Snímky Z. Voženílek)

U Sovových mlýnů

Socha Spravedlnosti v sadech na Kampě ►

Čertovka a Velkopřevorský mlýn

Karlův most z Kampy

Zatímco počet civilních obyvatel v oblasti, která se později stala Velkou Prahou, v době zaměřování města, o kterém jsme mluvili, tj. roku 1843, obnášel pouze 146 400, vzrostl za 26 let na 239 800. Od té doby prudce stoupá, takže v roce 1880 bylo zde již 314 400, 1890 — 397 400, roku 1900 — 514 300 a 1910 dokonce 616 600 obyvatel. Pro ně se staví nové byty, takže za prstencem barokních hradeb, které obklíčily Nové Město před linií středověkých zdí, vyrůstala nová předměstí na místě vinic a zahrad. Půdorys novoměstských širokých ulic a náměstí vyhovoval jak praktickým potřebám, tak i touze po reprezentaci mladé české buržoazie. Horší to bylo s nejstaršími částmi zástavby. Technický standard a hygiena, kterými se vyznačovaly nové čtvrti na okraji, měly větší přitažlivost než estetický účinek starých uliček a náměstí, které se v důsledku toho stávají postupně obydlím sociálně slabších vrstev. To sebou přináší pokles výnosu domů, přebydlenost a počátek úplného rozkladu. V důsledku spekulacních pozemkových podniků, které často jsou pouze špatně kryté hesly zlepšení dopravy a hygieny, dochází k nejtvrdějším zásahům do vlastní struktury města.

První vážný zásah do celé jihozápadní oblasti Nového Města byl proveden vlastně rozhodnutím o postavení Palackého mostu, který byl zbudován v letech 1876 až 1878. Jeho niveleta stanovená podle katastrofální vody v roce 1845 na 5,03 metru nad normálem, měla v důsledku postavení nábrežních zdí osm až jedenáct metrů vysokých, za nimi navážky, ve kterých mizely staré podskalské domy až po střechu, a posunutí nábreží na novoměstské straně o více než 55 metrů do koryta řeky. V roce 1885 byla vypsaná soutěž na řešení oblasti Zderazu, jejímž výsledkem byl návrh znamenající likvidaci celé této čtvrti. Skála zvaná Břežská, která čněla kdysi asi 15 až 20 metrů nad řekou a na níž stával hrádek krále Václava IV. s věží, změněný v 17. století na klášter a začátkem 19. století na trestnici, byla odkopána, stará Hurtovská ulice, dnešní Resslova dostala stejnoměrný spád od Karlova náměstí a byla prodloužena až k nábrežní zdi, takže kostely sv. Karla Boromejského a sv. Václava se ocitly na vysokých podezdívkách. Všechny domy této oblasti byly zbořeny v letech 1891 až 1895. Podskalí navazující na zderazskou oblast k jihu, bylo soustavně bořeno v letech 1905 až 1914. Poslední zbytky pak 1924 až 1926, při příležitosti stavby úředních budov.

Nově se tvořící společnost si vynutila hluboké školské reformy, jejichž důsledkem byla výstavba nových budov. Potřebná místa pro nové stavby university se našla v zahradách jižně od Kateřinské ulice. Pozemky patřící kdysi kanonii Karlovské, servitům u Panny Marie Na trávníčku, eventuálně k sv. Apolináři, byly nově rozděleny a kolem roku 1900 zastavěny. Prostor mezi Karlovem a sv. Kateřinou byl radikálně změněn. Lípová ulice byla prodloužena z malého náměstí před sv. Kateřinou k jihu až k ulici Apolinářské. Tato ulice byla vedena dále k východu napříč zahradami až do Sokolské ulice. Ulice Na Větrníku byla zrušena v celé své délce od Benátecké až po Karlov již v souvislosti se stavbou porodnice koncem let šedesátých. Současně byla zrušena jihovýchodní polovina ulice Na bojišti, aby mohla být zvětšena zahrada ústavu choromyslných, který byl zřízen z Kateřinského kláštera. Stejně byla Velká Benátecká ulice, která přetínala uhlopříčně dnešní Botanickou zahradu university, zrušena po celé délce. Ulice Ke Karlovu si zachovala jak celou svou původní trasu, tak i téměř po celé délce i svou původní šířku. Sokolská ulice byla zřízena ve směru původních Karlovských hradeb a na místě přihradební ulice. Ulice Kateřinská zachovává svou trasu a celou jižní hranici beze

změny, stejně zůstala, i když rozšířená, Malá Benátecká ulice, dále Apolinářská a východní část Horské na Karlově. Stejně původní je i východní hranice ulice Na slupi a obvod kláštera na Slovanech.

Úplnou změnu prodělala také takzvaná Vojtěšská čtvrť, která byla prohlášena zákonem z 11. února 1893 společně s bývalým Židovským městem a částmi Starého Města za asanační oblast. Nově postavené nábreží (roku 1902) likvidovalo postupně všechny tři skupiny mlýnů, z nichž Šítkovské byly zbořeny až 1927. Ze staré zástavby nezůstalo kromě kostela sv. Vojtěcha nic. Odtud k východu dochoval se v principu půdorys Opatovic, kromě menších místních zásahů, dále Spálená, Vladislavova a Jungmannova ulice. Zbořenec a Zderaz zůstaly zmrzačeným torzem.

V dolním Novém Městě došlo od druhé poloviny 19. století k některým poměrně menším změnám v okolí kostela sv. Jindřicha, k prodloužení Růžové ulice, ke zřízení Olivovy, k rozšíření Nekázanky a podobně. Hybernská ulice byla, jak už shora řečeno, zúžena stavbou nádraží a směr ulice Na Florenci byl při téže příležitosti korigován. V poslední době byla nově otevřena ulice V celnici a provedena prozatímní úprava jižní části náměstí Republiky. Ulice Na Poříčí, která si dosud zachovala celá ve směru i v půdorysu lehkost křivky cesty sledující terén, má proměnnou šířku od 18 do 27 metrů, zvyšující prostorový perspektivní účinek. Jediným narušením je změna uliční čáry u čp. 1045 a 1046/II, u bývalé Legiobanky, kde byly v roce 1920 a 1937 zbořeny staré domy ještě podle geometrovských regulačních plánů, napřimujících dávné trasy a kryjících spekulativní větší využívání pozemků hesly dopravy a hygieny.

Osud Podskalí postihl i Petruskou čtvrť. Vltava zde byla zúžena až o 130 metrů, posunutím kamenné zdi nábreží do koryta řeky a zrušením několika malých půvabných ostrovů, podle návrhu z roku 1900. Devastace této části Prahy byla provedena v hlavních rysech v letech 1908 až 1938. Zanikly ulice Novomlýnská, V tůních i Nové mlýny, dále Barvířská, Mlýnská, Mlynářská a bývalé Lodkové mlýny, konečně i Helmovské mlýny. Byl zničen bez jakéhokoli průzkumu Biskupský dvůr, staré Hradiště. Petruská ulice, která donedávna zachovávala stopy raně středověkého viku, zmizela, aniž byla nahrazena jakoukoli hodnotou. Zástavba Petruského nábreží byla řešena soutěží roku 1919, kdy zde měly být postaveny budovy ministerstev, z nichž dvě byly skutečně realizovány. Staré směry cest, v jejichž trasách vznikly již před 13. stoletím ulice Truhlářská a Klimentská, ztratily svůj význam, který se přenesl více k jihu. Vidíme, že jeden z důvodů změny uličních prostorů rozšiřováním z důvodů dopravních neměl praktického významu, protože si doprava našla směry jiné. Důvody hygienické neobstojí, protože je obecně známo, že domy nově postavené v asanačních obvodech by bylo třeba právě z důvodů hygienických znovu ozdravět či asanovat. Krásy životního prostředí zde nebylo také ani v nejmenším dosaženo, jak ukazují příklady z ulic Plavecké, Podskalské, Gorazdovy, Trojanovy, Pštrosovy, Náplavní, Klimentské, Petruské a řady jiných.

Ztráty vzniklé na estetickém účinku dálkových pohledů na Nové Město stavbou vysokých nábrežních zdí i převýšenou zástavbou, zrušením bohaté zeleně — vždyť ještě Schaller na konci 18. století vypočítává na Novém Městě 376 zahrad — a úplnou změnou hladiny zastavění, byly podrobeny rozboru již jinde. Původními stavebními předpisy závazně stanovená výška domů na dvě etáže, byla v naší době změněna na osm až

deset. Tím se podstatně změnilы interiéry ulic, poměry délky, šířky i výšky. Zmizelo mnoho dominant a hladina zastavění se stala monotónní. Například dominanta Panny Marie Sněžné výrazná ještě před 90 léty při pohledu jak od Karlova náměstí, tak od jihovýchodního konce Václavského, zmizela úplně, stejně jako vertikály soukromých i kostelních věží. Naopak vynikla budova Národního muzea, která sice velice dobře ovládla novou vysokou zástavbu Václavského náměstí, ale změnila charakter jeho prostoru na jakýsi „hausmannovský“ bulvár.

Poznali jsme při letném výčtu změn v půdorysné struktuře Nového Města pražského, že nejspíše díky velkorysosti založení, předvídavosti a „dobrým radám“, které zakladatel města Karel IV. dostal, zachovalo se jeho dílo na štěstí prakticky celé. Postiženy byly novodobými zásahy části města starší než z poloviny 14. století, karlovským plánem nedotčené. Zůstala neporušena soustava obou tržišť i systém uliční sítě, i když se změnilo výškové měřítko. Zůstal uchován půdorys nejvelkolepějšího urbanistického řešení z poloviny 14. století, řešení, které nemá v Evropě obdoby a které samo je schopno zvěčnit památku svého zakladatele i národa, jenž je dovedl realizovat.